

A MAGYAROK BEJÖVETELÉNEK HADTÖRTÉNETI SZEMPONTÚ ÚJRAÉRTÉKELÉSE*

Az első magyar állam, a Magyar Nagyfejedelemség Etelközből Kárpát-medencébe irányuló szállásváltása olyan sorsforduló, amelynek emlékezete méltán foglalkoztatja a kései utódokat. A kutatásnak időről-időre számot kell adnia arról, milyen forrásalpra milyen módszertani felvértezéssel építi mondandóját, amit a szűkebb szakma, illetőleg a tágabb közönség elé tár. Nyilvánvaló, hogy az alábbi dolgozat nem tárgyában, hanem – reményeim szerint – megközelítésmódjában hozhat újszerű eredményt. A megújulás iránt időről időre felmerülő igény két, különböző korból és szakterületről választott megfogalmazását érdemes bevezetésként felidézni. A középkortudós Hóman Bálint 1930-ban vetette papírra az alábbi sorokat: „A történeti igazságok egy részének hipotetikus értéke, másrésről a történetírásban érvényesülő szubjektív elemek időnként szükségszerűen vezetnek a jelenségek átértékelésére, ami azonos az alkotó történettudományi munkával. A tudományos munka ugyanis nem egyéb a vizsgált objektumok, jelenségek, események és funkciók, s az ezek megismeréséhez vezető tudományos anyag folytonos értékelésénél...”¹ Hermann Róbert, az 1848/49-es szabadságharc hadtörténetének kutatója Hóman gondolataival is egybecsengő véleményre jutott 2007-ben: „...ha a múlt egy konkrét eseményéről, nem pedig csupán a múlt értelmezéséről (vagy a szakmai köldöknezegetés egyik vállfajaként a múltértelmezések értelmezéséről) akarunk újat mondani, akkor nem takaríthatjuk meg magunknak a fáradságot: meg kell próbálni új forrásokat találni, vagy a régieket új módon megszólaltatni.”² A megújulás szükségessége fokozottan jelentkezik akkor, amikor régóta vitatott kérdésekben kell állást foglalni.³

* A Győrött 2008. október 22-én a *Hadak útján* című konferencián elhangzott előadás jelentősen kibővített változata. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretei között készült.

¹ *Hóman Bálint*: Történelmi átértékelés. In: Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 445. o.

² *Hermann Róbert*: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007.) 686. o.

³ Az újabb kutatásban akadnak, akik az „állam” fogalmának középkorra alkalmazható létjogosultságát elvitatják, avagy legalább is aggályosnak tartják. Font Márta szerint a középkori államfogalom azért konvenció, mert nincs rá szavunk, amellyel a modern államtól meg lehetne különböztetni. *Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Budapest, 2005. 7. o. Ez az álláspont a modern állam fogalmi követelményeit kéri számon a középkori állapotokon. Ehhez képest Kristó Gyula szerint „nincs világfelfogástól független, tértől és időtől elvonatkoztatható, abszolút államfogalom, mivelhogy az állam meghatározása a filozófia-, a jog-, a történettudomány pillanatnyi helyzetétől való függése mellett is a legszorosabban kapcsolódik az államot egy nagyobb egység részeként szemlélő, ideológiát sugalló és kifejező világnézethez.” *Kristó* 1995. 11. o. Am ha az állam tér- és időfeletti fogalma megragadhatatlan, akkor nyugodtan használható mindenkor, éppen csak az adott korra érvényes jellemzők körülhatárolásával. Tanulságos Sas-halmi Endre elutasító véleménye is. „Volt-e modern típusú állam a középkorban? Ha nem, akkor milyen világi társadalmi rend létezett?” – teszi fel a kérdést, majd úgy válaszol, hogy az állam fogalmát a középkori politikai szerveződések vizsgálatára a kor nagyobb részében nem lehet alkalmazni, mivel a XII. század előtt sem az állam eszméje, sem annak realitása nem létezett. *Sashalmi Endre*: A nyugat-európai államfejlődés vázlata. Budapest, 2006. 9–10. o. Önellentmondása nyelvi szinten érhető tetten: modern állam vagy jelző nélküli állam? Mert ha az állam időfeletti abszolút fogalma megragadhatatlan, akkor nyugodtan használható minden korban, éppen csak az adott korra érvényes jellemzők jelentéstartományában, vagyis a pontosság kedvéért a megfelelő

A magyarok bejövételének⁴ megítélését több ellentmondás feszíti. Az egyik, hogy tudatos és szervezett beköltözésről, avagy egy szétzilált és kivérzett emberközösség bemeneküléséről beszélhetünk. Bizonyos írott kútfőadatokból a fejvesztett futás képe sejlik fel, ugyanakkor a régészeti–antropológiai leleteken semmi nyomot nem hagyott egy esetleges katasztrófa. Az újabb kutatás szerint a IX. század végén beköltözött népesség sírleleteiből kiderül, hogy a férfiak és a nők antropológiai méretértékei között (leszámítva a nemi eltérés sajátosságait) nincs különbség. Másképpen szólva az asszonyokat a férfiakkal azonos rítus szerint, azonos művészeti jegyeket mutató ékszerekkel helyezték végső nyughelyükre. Vagyis nincs arra utaló nyom, hogy megözvegyült harcosok helyben talált, másfajta etnikai, másfajta műveltségi közösségekhez tartozó asszonyokat kényszerültek új társukul választani.⁵ Magam nem lévén régész csak az írott kútfőket kísérelhetem meg új hangon megszólaltatni. Ezek közül a legfontosabbak(nak vélt) emlékekből kezdetre az alábbi kép tárul elénk.

Időrendben az első hely a *Fuldai Évkönyveket* illeti meg. A 901-ig vezetett annales ezt közli velünk: „895. Az avarok megtámadták a bolgárok határait, de azok megelőzván őket seregük nagy részét megsemmisítették... 896 [895]. Ugyanabban az évben a görögök békét kötöttek a magyaroknak nevezett avarokkal. Ezt szövetségeseik, a bolgárok gonoszszágnak tekintve ellenséges haddal felkeltek ellenük, és egész területüket pusztítva a konstantinápolyi kapuig üldözték őket. Ezt megbosszulandó a görögök hajóikat rava-szul az avarok elé küldték, és átszállították őket a Dunán a bolgárok országába. Az átszállítottak a bolgárok népét erős sereggel megtámadva, nagy részüket legyilkolva a ha-

jelzővel ellátva. Ráadásul az sem igaz, hogy a XII. század előtt sem az állam eszméje, sem annak realitása nem létezett: Sashalmi megfedekez az ókori államelméletekről, Platón, Arisztotelész, Pszeudo-Xenophón, stb. írásairól! Az európai antikvitás e téren is gazdag terméséből elég e helyt Cicero *De re politica* (*Az állam*) című értekezése utalni. Annak fordítói utószavában Hamza Gábor így fogalmaz: „Nem egyszer évtizedes vagy éppen évszázados múltra visszatekintő sztereotípiák ismétlésére szorítkozik a politikaelmélet és állambölcsélet szempontjából is kétségtelenül gazdag és sok vonatkozásban aktuális *Corpus Ciceronianum* államelméleti tanulságainak vizsgálata. Az antik állambölcsélet és a modern államelmélet között több ponton is kimutatható kontinuitás, összefüggés így gyakran csak felületes elemzés tárgya.” *Hamza Gábor: Cicero De re publicá-ja és az antik állambölcsélet (bevezetés)*. In: *Cicero, Marcus Tullius: Az állam (De re publica)*. (Hamza Gábor fordítása.) Budapest, 2007. 7–8. o. A késő antikvitástól a késő középkorig egy folyamatosan működő államegység-gel is számolnunk kell, mégpedig Bizánccal. Georg Ostrogorsky szavaival élve „a hellenisztikus kultúra, a kereszténység és a római államszervezet szintézise eredményezte azt a történelmi jelenséget, amelyet Bizánci Birodalomnak nevezünk.” *Ostrogorsky, Georg: A bizánci állam története*. Budapest, 2001. 48. o. Visszatérve a magyar kezdetek elméleti kérdéséhez, köztudott, hogy korai államszerveztünk a steppei kultúrkörben született meg. A nomád állam-fogalom létjogosultsága mellett pedig bizonyos forrástani adottságok kedvező együttállását (a nomád és a letelepült politika belső írásbeliségeiben megőrzött egymás-szemléletét) észrevéve meggyőző erővel érvelt Kristó Gyula. „Ha a türk nomádok elnek nevezték a magukén kívül a kínaiak berendezkedését, a kínaiak pedig kuonak a türk uralmi szervezetet, akkor ez azt jelenti, hogy kölcsönösen a legmagasabbra értékelték egymás uralmi viszonyait. A türkök szemében a saját legmagasabb berendezkedésük egyenértékű volt a kínai államával, s a kínaiak is megadták az állam minősítést a türk elnek. Szó sincs arról, hogy ebben a kínai és türk hatalmi szervezet azonos fejlettségi szintje, azonos felépítése és működése jutott volna felszínre... mindkét hatalmi berendezkedés elismerte a másiktól, hogy az is uralmi rendszer. Ha ez állam, akkor állam. Más szavakkal kifejezve: Kína a letelepedett népek között érte el azt a társadalomszervezési csúcspontot, amelyet a türk el a nomád népek között, azaz az állami rangot.” *Kristó 1995. 94–95. o.*

⁴ Tanulmányom főszövegében lehetőség szerint mellőzni fogom a honfoglalás és kalandozás kifejezéseket. E XIX. századi eredetű műszavak számomra meggyőző kritikáját lásd: *Király Péter: A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. Nyíregyháza, 2006. 11–88. o.

⁵ *Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában*. In: *Kovács László (szerk.): Honfoglalás és régészet*. Budapest, 1994. 221. o.; *Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest, 1999. 30. o.

lálba küldték... Mert ki tudná a pogány avaroknak az oly nagy ütközetben elszenvedett veszteségét számba venni és elmondani? Amikor a bolgároknak is, akikhez a győzelem pártolt, szám szerint 20 ezer lovasát találták levágva.”⁶ Nem sokkal később, 908-ban fejezte be krónikáját Regino prümi, majd trieri apát. A magyarokról ezt írja: „A mondott népet tehát a fent említett vidékekről, saját szállásaikból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket... Elmenekülvén tehát ezek erőszakossága elől, búcsút mondtak hazájuknak, s elindultak, hogy olyan vidéket és helyet keressenek, ahol lakhatnak és megtelepedhetnek. Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezhén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő ellenséges támadásokkal törtek a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire; kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorisággal lőnek ki szaru-íjaikból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.”⁷

A X. század közepén keletkezett a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császárhoz köthető mű, amelynek első kiadója a *De Administrando Imperio* vagyis *A birodalom kormányzásáról* címet adta.⁸ Az alábbiakat közli a magyar szállásváltás háttéréről: „Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Moravia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak.”⁹ Kevéssel alább részletezi: „Ezután Leon, a Krisztus-szerető és dicső császár hívására átkelvén a Dunán és megtámadván Symeont, teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre. Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejük. Miután azonban Symeon újból kibékült a rómaiak császárával és bátorságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjárata mentek, a besenyők Symeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak.”¹⁰ A félelem tartós emlékezetét egy korábbi szöveg hely szemlélteti. Midőn a császár Gabriel klerikust követségbe küldte a magyarokhoz, hogy a besenyők elűzésére és régi lakóhelyük (Etelköz) visszafoglalására biztatta őket, azok így feleltek: „mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az.”¹¹ A fentiek mellé a magyar krónikás hagyomány XIV. századi változatában ránk maradt, de XI. századi időrétegéből származó tudósítását szokás felemlgetni;¹² így válik teljessé a szállásváltás nehézségeinek sora. „Átvonultak a besenyők, a

⁶ HKÍF 190–191. o. (Géczi Lajos fordítása.) Vö.: *Gombos* I. 131–133. o.

⁷ HKÍF 197–198. o. (Kordé Zoltán fordítása.) Vö.: *Gombos* III. 2039. o.

⁸ Szabó 1860. 68. o.; *Moravcsik* 1984. 31. o.

⁹ 38. fejezet. *Moravcsik* 1984. 45. o. (*Moravcsik Gyula* fordítása.)

¹⁰ 40. fejezet. Uo. 47. o.

¹¹ 8. fejezet. Uo. 36–37. o.

¹² Nem lehet céloz itt, hogy a XIV. századi krónikaszerkesztmény (közkeletű, de némileg pontatlan elnevezéssel élve: a *Képes Krónika*) időrétegeinek, különösen az ún. Ösgesta keltezésének teljes kutatástörténetét felidézsem. A XIX. század végén útjára indult magyar medievisztikai tudományterület, a krónikakutatás hamar

féher kunok országán, Szuzdalon és a Kijev nevű városon, majd átkeltek a Havasokon egy tartományba, ahol megszámlálhatatlan sast láttak, és ott a sasok miatt nem maradhattak, mert azok a fákról legyek módjára szálltak alá, és elfogyasztva megsemmisítették nyájaikat és lovaikat. Azt akarta ugyanis Isten, hogy gyorsabban érkezzenek meg Magyarországra. Ezután a hegyekből három hónap alatt leereszkedtek, és Magyarország szélére értek, tudniillik Erdélybe, az említett népek akarata ellenére.”¹³

Mi tagadás, a fent közölt külhoni és hazai kútfőrészletek gyászos képet festenek a magyarok bejövételéről. Ezek alapján egy besenyő–bolgár harci szövetség harapófogójába került magyarság asszonyait, állatállományát veszve menekült be a Kárpátok oltalmat nyújtó hegyei közé. Értelemszerű, hogy a több feljegyzésben is rögzített vereség súlyát mérlegelnie kellett a kutatásnak. A kritikai magyar történettudomány mintegy negyed évezredes fejlődése során számos különböző válasz fogalmazódott meg. Pray György szerint például a magyarok bejövételének útírányát is meghatározta a katonai kudarc. „A Bíborbanszületett türkjei, midőn a besenyők Trajanus hegyein [a Kárpátokon] túl üldözték őket, kétfelé oszlottak, és az egyik észak felől, a máramarosi szoroson át Hungvár felé; míg a másik, bizonytalán a nagyobb rész, Árpád vezérlete alatt Valachián keresztül a Tiszához költözött.”¹⁴ Szabó Károly egyenesen megrója a Névtelen Jegyzőt, amiért az „nemzeti dicsőségünk iránti bal fölfogásból származott féltékenységből és kíméletből mélyen hallgat arról is, hogy őseinket a velünk rokon besenyők tulnyomó ereje kényszerítette előbb-előbb nyomulni mai hazánk felé...”¹⁵ A *De Administrando Imperio* alapján jelentős etelközi embervesztéssel számolt Pauler Gyula,¹⁶ ugyanakkor ennek túlértékelését a hadtörténész Doberdói Breit József forráskritikai érvelés alapján utasította el.¹⁷ Az etelközi besenyő támadás és a tudatos honszerzés nem zárta ki egymást Hóman Bálint elgondolásában; ő az egymással szembenálló magyar–bizánci és bolgár–

kimutatta, hogy az Anjou-kori szövegekben több írói egyéniség különíthető el. A tartalmi, stíluskritikai ismérvek elemzése során a legkorábbi gesta elkészültét I. András és Könyves Kálmán uralkodói ideje között, vagyis a XI. század derekától és a XII. század elejéig terjedő időszakban tartották lehetségesnek a mérvadó vélemények. Az Ősgesta keletkezését I. András király korára lásd pl.: *Domanovszky Sándor*: Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906. 129–130. o.; *iff. Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954. 305–315. o. (Utóbbi szerző Miklós püspököt nevezte meg lehetséges szerzőnek.) Salamon idejére lásd pl.: *Gerics József*: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. In: *Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 8–22. o. A Szent László-kori Ősgesta mellett érvel: *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. 86., 105–106. o. Könyves Kálmán országlásától számítva történeti irodalmunk kezdeteit: *Győrffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993. 184–188. o.; *Kristó Gyula*: A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig. Budapest 1994. 114., 123–130. o. Magam azok véleményéhez csatlakozom, akik egy I. András-kori Ősgesta létével illetve Miklós püspök lehetséges szerzőségével számolnak.

¹³ 26. krónikafejezet. HKÍF 358. o. (*Kristó Gyula* fordítása.) Vö.: *Szentpétery*, SS. Rer. Hung. I. 286. o.

¹⁴ „Turci Porphyrogenitae, cum a Patzinacitis ultra Trajani montis rudera protrusi fuere, bifariam divisi, pars a septentrione per Marmarosienses pylas versus castrum Hung; pars contra, et major quidem, quae sub Arpado erat, per Valachiam ad Tibiscum commigravit.” *Pray, Georgius*: Dissertationes historio-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1774. 83. o. A bejövétel útírányáról megfogalmazott nézetek historiográfiai áttekintését lásd: *Veszprémy László*: A magyar honfoglalás útírányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990.) 1. sz. 1–20. o.

¹⁵ *Szabó* 1860. 130. o.

¹⁶ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 33. o.

¹⁷ *Doberdói Breit* 1929. 29–30. o.

besenyő szövetségi rendszeren, vagyis Délkelet-Európán túlra tekintve tágabb térbe helyezte, s egy láncreakciószerű népvándorlási folyamatba ágyazta a magyarok bejövetelenek körülményeit. Az általa vázolt eseménymenet első lépéseként Iszmail ibn Ahmad szamanida uralkodó 893-ban legyőzte a karlukokat, akik az úzokat mozdították nyugatra, majd az úzok megtámadták a besenyőket, végül a besenyők rátörtek az etelközi magyarokra, ám ez, úgymond, nem előidézte, hanem csak siettette eleink nyugatra költözését.¹⁸ Györffy György mind a népvándorláshullám-elmélet, mind a besenyő csapás – ami meneküléssé változtatta a magyarok eltervezett szállásváltását – megítélésének tekintetében Hóman nyomdokaiba lépett. Újdonságot a hazai írott hagyomány kiértékelésében hozott: ő vetette fel, hogy a 26. krónikafejezet a zúduló sasok képében a besenyő támadás emlékét tartotta fenn, mivel e ragadozó madarakat a régi magyar nyelvben beséknak hívták.¹⁹ A sorozatos steppei népeltolódás elvét illetve a mondabeli „aquila” ’sas, bese’ ~ ’besenyő’ értelmezését elfogadta Kristó Gyula is, aki viszont a magyarok beköltözésében kizárólag hadi kényszert látott, és élesen elutasította annak tervszerűségét.²⁰ Nézetéből Tóth Sándor László kifejezetten katasztrófaelméletet fejlesztett azzal, hogy a besenyők okozta megpróbáltatásokat az „etelközi vész” minősítéssel illette.²¹ Az újabb szakirodalomban mindazonáltal a bejövétel tudatosságát valló nézet is képviselteti magát Harmatta János és Takács Zoltán Bálint révén; eredményeiket alább idézem majd.

E historiográfiai áttekintés erejéig szándékosan mellőztem a régész szerzők munkáit, hogy a szállásváltás tágabb összefüggéseinek hadtörténeti szempontú értékelését – amelyben szerepet kap a ló, mint méltatlanul elfeledett harcászati tényező – kizárólag az írott források alapján, tehát a kútfőcsoportok közötti körérvelős átjárás teljes kiküszöbölésével végezzem el. Álmos és Árpád magyarjainak 881–907 közötti katonai aktivitását tekintem át részletesebben, de kitérek a pozsonyi csata utáni évtizedekre is.

A 956-ig vezetett *Salzburgi Évkönyvek* írja: „881. Az első csatát a magyarokkal vívták Wenia-nál [Bécs], a másodikat a kabarokkal Culmite-nél [Kollmitz, vagy Kulmburg Melknél].”²² A *Fuldai Évkönyvekből* tudjuk, hogy 892 júliusában Arnulf király frank, bajor és alemann harcosaival benyomult Moráviába, s ott magyar szövetségeseivel dúlt, gyűjtogatott, de 894-ben „a magyaroknak nevezett avarok” immár a morva Szvatopluk oldalán pusztították Pannóniát.²³ A 895-re vonatkozó, idézett bejegyzéstől eltekintve legközelebb a nagyszabású itáliai hadjárat kapcsán kerültek magyarok a történetírói érdeklődés homlokterébe. Tanulságos a *Fuldai Évkönyveknek* visszaadni a szót, ugyanis a cselekmények nála olvasható kiértékelése egy eddig nem kellő súllyal elemzett mondandót hordoz, melyre majd később térek vissza. „900. [899.] Eközben pedig a magyaroknak nevezett avarok végigpusztították egész Itáliát, úgy, hogy sok püspököt megöltek. Az itáliaiak harcba bocsátkozván velük, egy napon egy ütközetben 20 ezren pusztultak el. Azok pe-

¹⁸ *Hóman Bálint*: Magyar történet I. Budapest, 1935. 116–117. o.

¹⁹ *Györffy György*: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. *Valóság*, 16/7. (1973.) 9–10. o.; *Györffy* 1987. 582–584., 594–595. o.

²⁰ *Kristó* 2002. 53–54. o.

²¹ *Tóth Sándor László*: Levédiától a Kárpát-medencéig. Szeged, 1998. 188. o.

²² HKÍF 209. o. (Tóth Sándor László fordítása.) Vö.: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomi XXX. Pars II. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Lipsiae, 1934. 742. o.*

²³ *Gombos* I. 132. o.

dig ugyanazon az úton, amelyen benyomultak, nagy területen pusztítva visszatértek Pannóniába.”²⁴ Az észak-itáliai hadműveletek szerencsénkre bőven adatoltak. Értékes adatokat közöl például két X. század második feléből való írás is, Liutprand cremonai püspök *Antapodosisa* és *A nonantolai monostor* alapítása című munka függeléke.²⁵ Egy 898-ban végzett felderítést követően 899 tavaszán több ezres hadsereg zúdul Észak-Itáliára, Arnulf császár (896 előtt keleti frank király) megbízásából. I. Berengár itáliai király csak több hónap múltán tudja üldözőbe venni a Lombardián addig széltében-hosszában végigszárguló lovasokat. Nyárutón a menetbiztosító egységek a szándékos megfutamodást alkalmazva elérték, hogy egyre elbizakodottabbá váló üldözőik a Brenta folyóig nyomuljanak, ahol aztán a magyar főerők szeptember 24-én fényes győzelmet arattak Berengár háromszoros létszámfölényben levő könnyűlovas katonái felett. December 13-án VerCELLI püspöke, 900. január 26-án Modena városa, két napra rá a nonantolai kolostor esik áldozatul. Június végén Velencét ostromolják, sikertelenül. Időközben Arnulf halálával okafogyottá vált a keleti frank szövetség, Berengár súlyos pénzen megnyerte a magyarok jóindulatát, így a győztesek 900 nyarán hazavonultak.²⁶ Ugyancsak 900-ban valószínűleg egy másik magyar sereg pusztította Bajorországot 50 mérföld mélységben, ám Liutpold herceg győzelmet aratott felettük (*Fuldai Évkönyvek*). Ez nem okozott komoly megrázkódtatást a magyaroknak, hiszen hadaik 901-ben Karintiára és Itáliára törtek (*Fuldai Évkönyvek*, *Sváb Évkönyvek*).²⁷ 902-re a Sváb Évkönyvek írója a magyarok Moráviában folytatott győztes harcával tulajdonképpen az északi Morávia pusztulását rögzítette.²⁸ A 926-ig vezetett annales 902-höz és 904-hez egyaránt bejegyzi azt, hogy a bajorok lakomára hívták a magyarokat, és ott sokat megöltek közülük. Ennek kapcsán 904-nél említi Kusál halálát, de a *Sankt Galleni Évkönyvek* 918-ban befejezett szövegegyesége 902 alá sorolja be a magyar vezér meggyilkolását. Bóna István meggyőzően érvel ez utóbbi évszám hitelessége mellett;²⁹ a két bejegyzés egyazon eseményre vonatkozik, ilyenformán a német annalesben megkettőződött a bajorok csalárd sikere. 903-ból, és megint csak a *Sváb Évkönyvekből* újabb bajor–magyar háborúról értesülünk, amit a fentiek alapján Kusál vezér megbosszulása végett indíthattak, vagyis itt viszont téved Bóna, aki szerint a magyarok nem siettek elégtételt venni haduruk meggyilkolásáért.³⁰ 904–905 között immár I. Berengár király szövetségeseként hadakoztak Észak-Itáliában,³¹ és nem lehetetlen,

²⁴ HKÍF 192. o. (*Géczy Lajos* fordítása.). Vö.: *Gombos* I. 133. o.

²⁵ *Györffy György* (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, 2002. 216–217. o. Vö.: *Gombos* II. 1470–1472. o.; HKÍF 217. o. Vö.: *Gombos* II. 971. o.

²⁶ *Gombos F. Albin*: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1927.) 429–519. o.; *Bóna* 2000. 31–32. o.; *Torma Béla*: *Csata a Brenta folyónál, 899. Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008.) 425–447. o.

²⁷ *Gombos* I. 91., 133. o.

²⁸ *Gombos* I. 91. o. Nem feladatom e helyt tárgyalni a két Morávia kérdéskörét. A *De Administrando Imperio* 13. és 40. fejezete egyértelműen a Kárpát-medencétől délre fekvőnek állítja Szvatopluk „Megale Moravia” néven említett politikai alakulatát. *Moravcsik* 1984. 37., 48. o. A „Megale Moravia” kitétel „Ómorávia” gyanánt fordítandó, s nem lehet belőle a „Nagymorva Birodalom” elmeszüleményét gerjeszteni belőle. Bóna Imre más forrásokkal vetette egybe, és igazolta Bórbanszületett Konstantin helymeghatározását. Erről összefoglalóan lásd: *Bóna Imre*: *Morávia története új megvilágításban*. Budapest, 1996. 15–85. o.

²⁹ *Gombos* I. 91., 199. o.; *Bóna* 2000. 33–34. o.

³⁰ *Gombos* I. 91. o.; *Bóna* 2000. 34. o.

³¹ *Annales Beneventani*. In: *Gombos* I. 110. o. *Chronicon Cavense*. In: uo. 544. o. Az 1227-ben elhunyt

hogy a sereg 904/905 telét Itáliában töltötte.³² Berengár számára hosszú távon hasznos befektetésnek bizonyult a magyar szövetség: 915-ben itáliai császárrá koronázták.³³ 906 folyamán a magyarok először támadtak Szászországra, de mindjárt két hadsereggel, amint arra a szászok viselt dolgait összefoglaló, 1004-ben elhunyt Widukind emlékezik.³⁴ 907 nyarán az eddig szokásostól eltérően a Magyar Nagyfejedelemség védekező szerepre kényszerült a Keleti Frank Királyság indította hadjárat ellen. Ennek végkifejlete a július 4-én és 5-én vívott pozsonyi csata korai hadtörténelmünk legfényesebb helytállását hozta. A *Sváb Évkönyvek* szavaival élve: „A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Liutpold herceget megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták. A bajorok teljes hadseregét megsemmisítették a magyarok.”³⁵

A pozsonyi csatáig nyomon követett harcok sikerét két fontos tényező biztosította. Egyfelől a Kárpát-medencében éppen megtelepedő nép saját védelmi szükségletein felül több ezer, akár két évig (899–900) is nélkülözhető katonát tudott kiállítani, másfelől ezek a steppei taktika szerint küzdő emberek kellően nagy létszámú, megfelelően betanított loálmánnyal rendelkeztek. Márpedig 895 és 899 (illetve 904 és 905) között nem adódhatott volna elég idő az esetlegesen elvesztett ménesek újratenyésztésére, mivel Nagy Kálmán hadtörténész szerint még békés körülmények között is 6–7 év szükséges az állat születésétől számítva a tömeges kiképzéséig.³⁶ Különös tekintettel arra, hogy a magyarok vezetőlovakkal vonultak csatába, és ezek az első háttal elhullása esetén alakzatok végrehajtására alkalmas harci lóvá kellett, hogy előlépjenek; ellenkező esetben a harcos a maga és társai életét kockáztatta volna, ha képzetlen állatra bízta sorsát. Az Árpáddal korosztályos VI. (Bölcs) Leó bizánci császár szavai is ezt igazolják. „Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint sokaság látszatának keltése végett... Gyakran egy kötélre vévén a felesleges lovakat, hátul, azaz a hadrend mögött, annak védelmére helyezik el... türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.”³⁷ Az itáliai hadjáratra indult több ezer, védelmi szempontból nélkülözhető harcos ténye viszont újabb két fontos következtetésre ad okot. Egyfelől a szállásváltás alatt a helyben talált, döntően avar lakosság nem fejtett ki ellenállást az újonnan érkezettekkel szemben, sőt, a magyar ethnogenezis részesévé vált,³⁸ másfelől Árpád népének

ciszterci szerzetes Helinardus világkrónikája Provence-i Lajos császár nagy vereségéről ír: „Ludovicus rex concerto cum Hungaris proelio miserabiliter vincitur.” *Gombos* II. 1127. o.

³² Kristó 1980. 234–235. o.

³³ Bóna 2000. 44. o.

³⁴ *Gombos* III. 2660. o.

³⁵ HKÍF 202. o. (*Lele József* fordítása.) Vö.: *Gombos* I. 91. o. A pozsonyi csata legújabb, fontos forrástani elemzésekkel is bővelkedő feldolgozását lásd: *Veszprémy László*: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. Csata Pozsonynál. In: Uő: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008. 20–42. o.

³⁶ *Nagy Kálmán*: A honfoglalás hadtörténete. Budapest, 1998. 134–135. o.

³⁷ *VI. (Bölcs) Leó*: Taktika. In: *Moravcsik* 1984. 19–21. o. (*Moravcsik Gyula* fordítása.)

³⁸ Jelzés értékű, hogy ezt a gondolatot szinte egy időben vetette papírra egy filológus-történész és egy régész. *Szádeczky-Kardoss Samu*: Az avarok története Európában. In: *Kristó Gyula – Makk Ferenc* (szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged, 1996. 29. o.; *Tomka Péter*: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk*, 35. (1997.) 74–75. o. Az avarság tömeges továbbélése tárgyában elkelne még néhány újító szemléletű, hasonló tematikájú, avar koros történetek és régészek tollából születendő tanulmány, hogy lássuk, miként, mennyire hangolhatók össze az írott és az archeológiai források – egymás előítéleteitől nem befolyásolt – tanulságai. Véleményem szerint

semmifajta besenyő támadástól nem kellett tartania. A kettős nem-fenyegetettség azért is különösen figyelemre méltó, mert egy nép mindig mozgás (hegyeken vagy folyókon való átkelés) közben a legsebezhetőbb, csak hogy a magyarok nem adták tanújelét sem az avarok, sem a besenyők keltette fenyegetettség-érzésnek. Máskülönben hogyan indulhattak volna nyugatra, ha asszonyaikat, gyermekeiket nem tudják biztonságban? A harcászati szempont megköveteli a hátország és a felvonulási terület biztosítását, védelmét. Hogy a betelepülés nagyszabású támadó hadműveletek közepette ment végbe, az mindennél éke-
sebben szól a nem hadakozók biztonságérzetéről, márpedig az események írásba foglalt rendjéből elsőprő erejű magyar katonai aktivitás tűnik ki.

Itt kell utalnom egyrészt az idézett kútfők természetére, másrészt (a rövidség kedvéért csak felsorolásszerűen) a harci élenység 907 utáni megnyilvánulásaira. Ami az írott forrásokat illeti, nem az öncélú betűszaporítás kedvéért jeleztem, melyik kútfő mikor keletkezett, hanem hogy lássuk: a magyarság a 881–907 közötti, egy emberöltőre rúgó hadi krónikája különböző helyen és időben keletkezett adatserepekből áll össze egy erősen hiányos képpé. Az idézett feljegyzések közös vonása, hogy a hadműveletek által sújtott térségek keresztény szerzőitől származnak, akik ellenséges érzelmi alapállásból szóltak megtámadóikról. Amikor be kellett ismerni övéik vereségét, ott sem a magyar virtust dicsőítették, hanem a pusztulás – sokszor túlzóan felnagyított – rémképén keseregtek. A *Fuldai* és a *Sváb Évkönyvekben* tapasztalható jelenség, miszerint egy eseményt megváltozott fogalmazással két külön esztendő (895 és 896 illetve 902 és 904) alá is besoroltak, azt bizonyítja, hogy ezek a mégoly közel korabeli kútfők sem túl megbízhatóak az időrendet illetőleg. A másik fontos körülmény, amely meghatározza ismereteinket, az egyoldalúság. Nem maradt fenn a Kárpát-medencei magyar szemléletet tükröző egykorú álláspont, ennél fogva a hazai és az idegen elfogultság közül csak utóbbit ismerjük.³⁹ Európa közepe, a Kárpát-medence ekkor a görög és a latin írásbeliség látókörének peremvidékén helyezkedett el. Ezt a forrásadottságbeli űrt csak a XI. századtól kezdi kitölteni az egységes hazai íráskultúra, előbb a jogi természetű, később a történetmondásra hivatott emlékek révén. Csak hogy ezek a belső keletkezésű kútfők latinul és keresztény szellemiségtől áthatva, vagyis egy külső eredetű szemléleti szűrő közbeiktatásával készültek.

Avarország bukása nem járt együtt az avar nép kipusztulásával; ráadásul az avar állam megdöntése és a magyar állam bejövetele között szűk 90 esztendő alatt nem látok olyan egységes szláv nyelvi-politikai erőt, amely az avar közösségeket három nemzedék alatt az avar nyelv és identitás feladására és a valamilyen szláv nyelv és identitás (mégis, milyen? sosemvolt birodalmi nagymorva? avagy regionális pannon-szláv?) átvételére kényszerítette volna. Ilyesmire még a Kárpát-medencén kívüli ténylegesen létező Horvátország sem volt képes az általa legyőzött avarokkal a X. század közepéig, és ezt a *De Administrando Imperio* 30. fejezete az írói jelen érvényével igazolja is! „Pár évig harcoltak egymással, majd a horvátok bizonyultak erősebbeknek: az avarok egy részét megölték, a többieket pedig behódolásra kényszerítették. Ettől fogva ez a terület a horvátok hatalmába került, ám máig vannak Horvátországban az avarok közül való lakosok, s ezek avar mivolta felismerhető.” (*Szádeczky-Kardoss Samu* fordítása.) Az idézetet, továbbá az avar továbbélést bizonyító írott kútfők összefüggéseinek meggyőző erejű elemzését lásd: *Olajos Teréz*: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged, 2001. 113–117. o. Az avarok IX. század elejére erőltetett „kipusztulása” keltezési kényszert idézett elő a korábbi régészetben. E keltezőmód túlhaladottságának és tarthatatlanságának kiváló szemléltetését lásd: *Szentpéteri, József*: Was die Verbreitungskarten erzählen... (Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit). *Antaeus*, 29–30. (2008.) 325–346. o.

³⁹ A kárvallottak által megfogalmazott külső vélemény kritikátlan átvétele pedig nem a tárgyilagos megismerést szolgálja, hanem a magyaréhoz képest egy ellenséges elfogultságot juttat érvényre. Ezért kell tehát bizonyos mértékű véleménykiegyenlítést elvégezni utólag; természetesen anélkül, hogy a szerecsenmosdatás kétértékű túlzásaiba esnénk.

Ez határozza meg a múltból nyerhető tudás minőségét. A hagyomány további csonkulását a Botond-monda krónikás zárszavai is bizonyítják: „úgy tartják, hogy ilyen és ehhez hasonló tetteket vitt végbe a magyarok közössége kapitányaival, avagy vezéreivel együtt Taksony fejedelem idejéig.”⁴⁰ Az „ilyen és ehhez hasonló tettek” jószereivel megint csak idegenek tollán maradtak fenn. Ennek fejezetei közül rövid áttekintés gyanánt az alábbiakat sorolom elő. 908-ban Szászországot és Tübingiát érte sikeres támadás; 910 nyarán az első augsburgi csata magyar győzelmet hozott; 911-ben a Kárpát-medencéből indult sereg először jutott túl a Rajnán. 913 bajor földön, 915 Brémában és Dél-Itáliában találta eleinket. 917-ben egyszerre sújtotta támadásuk Nyugat- és Délkelet-Európát. A 920-as évek elején szinte állandósult a magyar jelenlét Dél-Itáliában. 926 nem csak a Sankt Gallen-i kolostor esete miatt nevezetes, hanem azért, mert ekkor jutottak ki magyarok az Atlanti-óceán partjára. A 933-as merseburgi megfutamodás sem lohasztotta le harci kedvüket, mert 934-ben Konstantinápolyig, 935-ben Burgundián keresztül Észak-Itália földrére nyomultak. A német területekről lassan kiszoruló magyar seregek Itália és Bizánc felé vették útjukat, de 942-ben eljutottak Hispániába is. A vereséggel végződő második augsburgi csata (955) után még másfél évtizedig délkeleti irányba indultak hadjáratok.⁴¹ Nem tartottak egy emberöltőnyi pihenőt sem, több nemzedék szakadatlan háborúskodás közben élte le az életét. És ezek a hadműveletek kizárólag idegen földön folytak; Magyarországot 907-től 1030-ig nem érte támadás! A 881–907 közötti időszak katonai élénksége ilyenformán még hosszú évtizedeken keresztül jellemezte a magyarságot. Mindez nyomatékossítja a bejövétel hadtörténeti körülményeire tett megállapításaimat: a Magyar Nagyfejedelemség a támadástól való félelem legapróbb jele nélkül nyújtott biztonságos hátszámot békés lakóinak és biztos kiindulópontot messzi földre induló harcosainak.

A fényes katonai sikerek már önmaguk láncolatában is elgondolkodtatnak a 895-ös kudarca vonatkozó bizánci, nyugati és hazai adatok érvényessége felől: ám az ellentmondás megszüntetéséhez nélkülözhetetlen a mélyreható forráskritika. Dolgozatom e másik nagyobb tematikai egységében erre teszek kísérletet. Gondolataimat három súlypont, az etelközi bolgár–besenyő csapás, a magyarokat a Kárpát-medencébe lendítő népvándorlási hullám, végül a krónika ragadozó madarai köré csoportosítom.

A Kárpátok előterében szállást tartó és a Balkánon küzdő magyaroknak elvileg két el-lenséggel kellett szembenézniük. A bolgár–besenyő harapófogó oly egységesnek tűnő képe azonban különböző időben, különböző helyeken és nyelveken, sőt különböző rendeltetéssel készült leírásokból áll össze egy hiányokkal és ellentmondásokkal terhelt mozaikká. Kezdvé azon, hogy a bolgár–besenyő szövetségről egyedül a *De Administrando Imperio*ban olvashatunk, más forrás nem szól erről.⁴² Ám ez a munka Olajos Teréz meghatározásával élve „leginkább praktikus diplomáciai kézikönyvnek minősíthető, amelyben azonban más műfajok, például a fejedelemtükör egyes vonásai is fellelhetők.”⁴³ Ez a kö-

⁴⁰ *Szentpétery*, SS. *Rer. Hung.* I. 311. o. (A szövegrészt a magam fordításában közlöm.)

⁴¹ A 907–970 közötti hadjáratok összefoglalását, különböző megítélését lásd: pl. *Doberdói Breit* 1929. 33–117. o.; *Kristó* 1980. 239–298. o.; *Bóna* 2000. 36–65. o.

⁴² HKÍF 129. o.

⁴³ *Olajos Teréz*: Előszó. In: *Biborbanszületett Konstantín*: A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította *Moravcsik Gyula*. *Olajos Teréz* bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. XII. o.

rülmény arra figyelmeztet bennünket, hogy e mégoly becses műnek nem erőssége a történelmi oknyomozás, hiszen célja az írói jelenre érvényes külpolitikai állapotok bemutatása. Ami valóban történetmondásra hivatott munka, az vagy a bolgárokról vagy a besenyőkről szól. Harmatta János a bolgároktól elszenvedett vereség előadását tette beható kritikai elemzés tárgyává. Rámutatott, hogy Georgios Monachos Continuatus és Theophanes Continuatus (két ismeretlen, 960-as évekbeli krónikafolytató) megjegyzéseiben látszik: mindkét bizánci író azonos kifejezéseket használ, tehát egy közös, a magyarokkal és Leó császárral ellenséges forrásra utal a magyar sereg elpusztítása kapcsán. Ugyanakkor egy másik alapforrás szerint, amelyből Pseudo-Symeon (X. század vége), Ioannes Skylitzes (XI. század második fele), és Ioannes Zonaras (XII. század eleje) meríthetett, a magyarokat nem levágta, hanem csak megfutamította Symeon bolgár cár.⁴⁴ Harmatta meglátásait Moravcsik Gyula filológiai eredményei alapján annyiban pontosíthatnánk, hogy Theophanes Continuatus szövegére Georgios Monachos Continuatus hatott, Pseudo-Symeon e kettőt jegyzetelte ki, Skylitzes szóbeli értesülései mellett Theophanes Continuatusra és más elveszett írásművekre támaszkodott, Zonaras pedig ismeretlen kútfőit leszámítva főleg Skylitzes históriáját aknázta ki.⁴⁵ Az enyhébb és a súlyosabb magyar kudarc hagyományozódása szövevényes utat járhatott be, több lehetőség elképzelhető, de a kétféle változat határozott elkülönítése mindenképpen indokolt. Ésszerű Harmatta János ama következtetése is, miszerint a felnagyított bolgár hadi sikerek fő forrása Symeon cár üzenete lehetett, melynek révén előnyösebb tárgyalási pozíciót kívánt biztosítani magának. Ezt a hírt a Leó császárral szembenálló bolgárbarát egyházi körök felkapták s tovább terjesztették. Nyugatra például Lázár püspök az Arnulf császárhoz küldött bizánci követ szállíthatta;⁴⁶ diplomáciai szerepéről a *Fuldai Évkönyvekben* tétetik említés.⁴⁷ Érdekes kérdés, hogy Regino miként juthatott olyan értesülés birtokába, ami a bolgárok említése nélkül csak a besenyőket tartja a magyarok legyőzőjének, míg a *Fuldai Évkönyvek* bolgárai mellől meg a besenyők hiányoznak. Regino elmondása így a *De Administrando Imperio*ban foglaltakkal mutat némi tartalombeli hasonlóságot. Gyanús még, hogy Regino a besenyők megnevezésére a görögös Pecinaci alakot hozza (Bíborbanszületett Konstantinnál Πατινικιται),⁴⁸ ezzel szemben a Regino hatását bizonyíthatóan magán viselő latin nyelvű magyar elbeszélő kútfők a Bessi, Bisseni változatokat használják a „besenyők” kifejezésére.⁴⁹ Ilyenformán számomra az tűnik valószínűnek, hogy a trieri apáthoz olyan besenyőpárti elfogultságot tükröző bizánci hír jutott el, amely Lázár püspök útjától függetlenül áramlott nyugatra és amely évtizedekkel később hirtelen felbukkanva a *De Administrando Imperio*ból köszön vissza. Mindazonáltal Regino a magyarok új hazába települését a fegyveres kényszerítés mellett túlnépesedésükkel indokolja,⁵⁰ amivel következtelenséget árul el. Mert ha annyira túlnépesedtek, akkor hogyan

⁴⁴ Harmatta 1998. 148. o.

⁴⁵ Moravcsik 1984. 52., 61., 65–67., 69–70., 81., 84., 98–99. o.

⁴⁶ Harmatta 1998. 148. o.

⁴⁷ HKÍF 190–191. o. A korábbi szakirodalommal.

⁴⁸ Gombos III. 2039. o.; Moravcsik 1984. 41. o.

⁴⁹ A „Bessi” alakot lásd Kézainál: *Szentpétery*, SS. Rer. Hung. I. 146. o. A XIV. századi krónikaszerkesztmény 105. fejezete az „insultus Bessorum” és a „princeps Bissenorum” kifejezéssel érdekes következtelenséget árul el. Uo. 371. o.

⁵⁰ HKÍF 197. o. Vö.: Gombos III. 2039. o.

nem tudtak ellenállni a támadóknak? Vagy ha a besenyők „számban és vitézségben” még ezt a túlszaporodott népet is felülmúlták, amint azt Regino állítja, akkor egy hatalmas birodalmat kellett alkotniuk, ám ilyesmiről nincs tudomásunk. Ellentmondások a *Fuldai Évkönyveket* is terhelik. Írója, amint láttuk, két változatban, két külön esztendő alá rendelve rögzítette a magyar–bolgár háborút, ráadásul egyik túlzásból a másikba esett, amikor a 895-ben seregük nagy részét elvesztett magyarokkal 900-ban (valójában 899-ben) egy nap alatt húszezer itáliai gyilkoltatott le. Erre a mozzanatra utaltam korábban: a fuldai annalista logikáját követve varázslatos megújulás folyamata tárul az olvasó elé, amennyiben a tönkrevet „avarok” rövid idő alatt oly nagy erőre kapnak, hogy képesek pusztító hadjáratot vezetni, és a keresztények között óriási vérfürdőt rendezni.⁵¹ Ezt a furcsa gondolatmenetet Regino még színesebb köntösbe öltözteti: felsorolja a minapi legyőzöttek karantán, morva és bolgár területekre irányuló támadásait, majd 901-hez bejegyzi 899 észak-itáliai történéseit.⁵² A magyarok körében végzett legnagyobb horderejű pusztításról, a családok, úgymond, teljes megsemmisítéséről a *De Administrando Imperio* értekezik, de még innen sem hiányzik a megvert és elűzött „türkök” figyelemre méltó katonai teljesítménye, amellyel Szvatopluk Al-Duna-vidéki kereszteleetlen Ómoráviáját „végigpusztították”, „elfoglalták” és „megsemmisítették”.⁵³ A *Fuldai Évkönyvek*, Regino és a *De Administrando Imperio* közös nevezője, az újjászületett virtus már egy általános népvándorlás-képlet alkotóeleme ilyenformán a következő gondolati súlyponthoz vezet át bennünket.

A *De Administrando Imperio* 37. fejezete mintaszerűen szemlélteti a népeltolódás három állomását. „Tudni való, hogy a besenyők szállása eredetileg az Etil folyónál, valamint a Jejik folyónál volt, s határosak voltak a kazárokkal és az úgynevezett úzokkal. De ötven évvel ezelőtt az említett úzok a kazárokkal összefogván és hadat indítván a besenyők ellen, felülkerekedtek és kiűzték őket tulajdon földjükről, és azt mind a mai napig az említett úzok foglalják el. A besenyők pedig elmenekülvén szerte jártak, kutatva hely után, ahol megtelepedhetnének, és eljutván a ma birtokukban levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkökre, háborúban legyőzték, kiverték és elűzték őket s letelepedtek azon, és urai ennek a földnek, mint mondtuk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje.”⁵⁴ Látszólag tehát elérkeztünk a historiográfiai áttekintésben vázolt láncreakciószerű népvándorlás-elmélet forrásvidékéhez. (A hangsúly itt a „látszólag” szóra nehezedik.) Az úz–besenyő–magyar támadássorozat elgondolása értelmében a mondott steppei népek összekoccanó biliárdgolyók módjára pöccentik egymást nyugatra, egy keletről jött elemi erejű beindító hatás következményeképpen. Sőt ez az elképzelés egy harci esemény bekapcsolása révén tovább bővült. A 923-ban elhunyt Tabari ugyanis ezt jegyezte fel: „Ebben az esztendőben [893] híre jött, hogy Ismail ibn Ahmad a turkok országa ellen intézett portyázó hadjáratot, és – amint említik – királyuk fővárosát bevéve, őt magát, feleségét, a hatunt, és körülbelül 10 ezer embert közülük foglyul ejtett. Hatalmas tömegeket gyilkolt le közü-

⁵¹ Az embervesztés túlzó létszámait persze elvethetjük: emlékezzünk rá, hogy a bolgárok, miközben legyőzték az „avarokat”, ugyanúgy húszezer harcosuk mártíromságával áldoztak a keresztény ügy oltárán, mint az itáliaiak.

⁵² HKÍF 197–199. o. Vö.: *Gombos* III. 2038–2039. o.

⁵³ *Moravcsik* 1984. 37., 47–48. o.

⁵⁴ Uo. 40–41. (*Moravcsik Gyula* fordítása.)

lük, számtalan lovat zsákmányolt.”⁵⁵ A csodásan újjászületett életerő és katonai potenciál eszerint nem a magyarok kiváltsága, nem egyedi jelenség. Előbb a kivérzett úzok térnek magukhoz, hogy legyőzzék a besenyőket, majd a megvert besenyők az úzok példáját lemásolva mérnek súlyos csapást a magyarokra, akik a Kárpát-medencébe taszítatván felszámolják az ómorva politikai alakulatot, majd legott győzedelmes hadakat vezetnek nyugatra. Történik mindez oly sebesen, hogy Ismail ibn Ahmad hadjárata és a magyarok brentai diadala között csupán hat év telik el! Ez idő alatt három nép szenved tetemes károkat emberben és jószágban, hogy aztán e hármas tragédia hadi sikerekbe forduljon, s ki-ki a maga sértetlen nyugati szomszédján vegyen elégtételt a keleti veszedelemért. A láncreakció-elvén így már a valószerűtlenség tágabb összefüggései ütköznek ki. Takács Zoltán Bálint például joggal veti fel, hogy a steppei népek számára fontos a legelő és a lakóterület, ezért akár erővel ellenállnak, és megvédik azt; a magyarok nyilvánvalóan megpróbálták volna visszavívni régi földjüket.⁵⁶ Meglátása jogos, de a következetesség jegyében tételezzük fel ugyanezt az önvédelmi szándékot és képességet a besenyőkről és az úzokról is! Megint a hullámokat idéző modellhez jutottunk; ideje végre ellátogatni az elgondolás valódi forrásvidékéhez. Az oda vezető utat Vajda László nagy ívű tanulmánya mutatja, amely a görög történetírásban érvényesülő népvándorlás-láncolat-elmélet szellemi eredetét fedi fel. Meggyőző okfejtése jóval élénkebb szakmai visszhangot érdemelne; eredményeinek itt csupán kivonatolt ismertetésére vállalkozhatom. A sorozatos népeltolódás Herodotosnál tűnik fel, ám mindjárt kettős változatban, és mindkettő a szkítákkal függ össze. A rövidebb, háromtagú láncolatban a massageták elűzik a szkítákat, azok a kimmereket, akik Sinopéra és más területre támadnak (IV, 12). A hosszabb „népkatalógus” hat elemet számlál, kissé fölöslegesen, mivel a hyperboeosok (a mitikus geográfiában a világ szélén lakó egyik nép) és az aranyat őrző „griffek” békésen élnek; a háborús kezdeményező szerep az egyszemű arimasposoké, akik az issedonokat mozdítják ki, azok a szkítákat, ők a kimmereket (IV, 13). Mindazonáltal a láncreakció-idea nem Herodotos elméjében fogant, hiszen ő maga is jelzi gondolatai másoktól való eredetét. Igaz, Herodotos az eposzköltő Aristesra hivatkozik név szerint, a tényleges szellemi forrás a Kr. e. VI. század végén élt miletosi Hekataios, az ión természetfilozófia rendszerezője, viszont az ő koncepciója nem élő tapasztalatokból, hanem deduktív levezetéssel állt elő. A népről népre tovaterjedő vándorlás általánosító képét a fizika, a mechanika ihlette (lásd a nyugvó golyót, amit egy mozgó golyó centrálisan meglök, amaz átveszi ennek sebességét, míg emez megáll), ilyenformán történetetlen, mert nincs tekintettel a folyamatok egyediségére. A golyók módjára továbbtovábblökődő népekről alkotott képzet azonban irodalmi toposszá válva szolgáltatott kényelmes rendező-magyarázó elvet. A Kr. u. V. században élt Priskos töredékesen korunkra jutott hagyatéka – az 1000 körül keletkezett *Suda-lexikon* vonatkozó részével kiegészülve – ugyanolyan kaptafára készült eseménysort mutat be, csak a szereplők mások. Nála a griffek hozták mozgásba az Okeanos-partján honos népeket, ők az avarokat tették földönfutóvá, azok a szabirokat, akik a saragurokkal, valamint az urogokkal és

⁵⁵ HKÍF 60. o. (*Kmoskó Mihály* fordítása.) Vö.: a 956-ban elhunyt Maszúdi hasonló tudósításával. Uo. 57. o. Arra vonatkozólag, hogy a megtámadott „turkok” népén nem karlukokat, hanem úzokat kell értenünk, lásd: *Györffy* 1987. 582. o.

⁵⁶ *Takács Zoltán Bálint*: A magyar honfoglalás besenyő háttere. In: *Csirkés Ferenc Péter – Csorba György – Sudár Balázs – Takács Zoltán* (szerk.): *Függökert*. Orientalisztikai tanulmányok. Budapest, 2003. 19. o.

az onogurokkal bántak el így, ez a három nép végül az akatir-hunokat győzte le. Jóllehet Priskos éles szemű megfigyelője és kritikus rögzítője volt kora történéseinek, ám ahová látóköre nem terjedt ki, oda a Herodotostól készen kapott okságmagyarázatot hívta segítségül. Vajda végül azzal adja meg a kegyelemdőfést a népvándorlás láncreakciószerű modelljének, hogy egy különös körülmény szabályszerűen kötelező érvényesülésére mutat rá: a mindenkori keleti nép minden esetben erősebbnek bizonyult nyugati szomszédjánál.⁵⁷ Íme, az irodalmi hagyaték mily egyértelműen nyilvánul meg a *De Administrando Imperio*ban! Az úz→besenyő→magyar láncolat előképe világosan megismerszik akár az Okeanos-parti nép→avar→szabir→saragur, urog, onogur→akatir-hun (Priskos), akár a massageta→szkíta→kimmer (Herodotos IV, 12) sorozatban! És ugyan Vajda sem tagadja az igazolható történelmi példákat arra vonatkozólag, hogy egy hódító hatalom elűzte lakhelyéről a lakosságot, amely szorultságában rátámadt egy harmadik népre, de, mint mondja, a valóságban inkább a láncreakció kimaradására akadnak példák, az elüldözöttek nem egyszer alávetettséget vállalva nyertek befogadást új lakóhelyük régi birtokosaitól.⁵⁸ A szabályszerűen ismétlődő keleti győzelmek dogmájától megszabadulva az egyedi esetek elemzését induktív módszerekkel, vagyis ízig-vérig történeti megközelítéssel végezhetjük. Ennek jegyében mindjárt valószínűbbnek tűnnek a 890-es évek délkelet-európai fejleményeire adott újabb magyarázatok. Takács Zoltán Bálint észlelte a *De Administrando Imperio* hadtörténeti ellentmondásait, és ezekre feloldást kínált. Konstantin jól tudta, hogy a besenyők a magyarok egykori szállásterületén laktak, s ez a földrajzi azonosság indíthatta arra a feltételezésre, hogy Etelköz régi lakói helyébe az újak csak harc árán költözhettek; a császár ezt a magyarokat korábban ért besenyő katonai támadás tudatában vélhette megalapozottnak.⁵⁹ Következtetését a *De Administrando Imperio* azon tulajdonsága feltétlenül támogatja, hogy e fejedelemszabályszerű tankönyvnek nem erőssége az időrétegek pontos elkülönítése, csakhogy a besenyők általi elűzés Reginónál is olvasható; ezt, úgy látszik, nem vette figyelembe Takács. Márpedig tudjuk, Regino krónikája jóval korábban készült. Mivel a bizánci császár és a német apát írásműve között képtelenség szövegkapcsolatot feltételezni, ezért a *De Administrando Imperio* közlésére adott bármiféle magyarázat önmagában elégtelen ahhoz, hogy Regino eme hasonló értelmű kitételének eredetéhez jussunk. A tartalmi párhuzam létrejöttét csak úgy tudom elképzelni, hogy az a besenyőpárti elfogultságot tükröző, Bizáncból útnak indult hír, amelyik előbb a trieri apát krónikájában, két emberöltővel később a basileus diplomáciai kézikönyvében bukkan fel, már eredetileg is egy korábban lefolytatott magyar–besenyő háború 890-es évekre történt téves kivetítése lehetett. Feltételezésemet a két forrás időrendi bizonytalansága gyámolítja: ez a *De Administrando Imperio*nak a műfaj jellege okán nem róható fel oly szigorúan, ám a *Chronicon* címével is hangsúlyozott történelmi rendeltetése dacára követ el komoly tévesztéseket a közelmúltra vonatkozólag. Láthattuk, hogy az észak-itáliai hadjáratot a valóságoshoz képest két évvel későbbi szerepelteti, vagy azt, hogy a magyarok bejövételét 889 alá sorolta, ami ennél is nagyobb kronológiai botlás; tette mindezt a 900-as évek elején. Az egyházi férfi amúgy sem túl

⁵⁷ Vajda László: A népvándorlások kérdéséhez. *Századok*, 129. (1995.) 112–127. o.

⁵⁸ Uo. 126. o.

⁵⁹ Takács Zoltán Bálint: A kabar törzsek csatlakozása a honfoglaló magyarokhoz. In: *Birtalan Ágnes – Yamaji Masanori* (szerk.): *Orientalisztikai Nap*. Budapest, 2004. 120–122. o.

éles látását a tárgyalt nép iránti leplezetlen gyűlölség tovább homályosította, látszik, hogy nem törekedett adatai gondos ellenőrzésére.

Konstantin császár (és köre) ilyesmire nem ragadtatta magát; a *De Administrando Imperio* tárgyilagos hangvételét viszont egy helyen másfajta érzelmi túlfűtöttség töri meg. Ez a magyar vezérek páni félelemmel átítatott válasza a bizánci követ indítványára, aki a besenyők elleni hadjáratra buzdította a Kárpát-medence új urait. A 8. fejezet forráskritikáját Révész László végezte el. Úgy véli, hogy a nagyfejedelmi szállás Felső-Tisza-vidékre helyezésével szemben a fenyegető besenyő szomszédság szokásos felemlegetése – ezt Gábrriel klerikus ajánlatának visszautasítása hivatott alátámasztani – azért nem alkalmas mélyreható következtetés levonására, mert a magyar vezetőket akkor sorozatos nyugati hadjárataik foglalták le, így nem állt érdekükben a besenyőkkel való összeütközés.⁶⁰ Révész szavait sarkosabban átfogalmazva azt állíthatjuk, hogy a papot becstapták a magyarok, akik a „gonosz” besenyők „nagy számú” népétől való rettegés indokával hátrították el a kérést. Túl azon, hogy ez a követség más kútfőből nem ismert, ideje meghatároz(hat)atlan,⁶¹ Révész érvelését a hadtörténelmi tények erősítik. Ismételten arra kell utalnom, hogy a külföldre vitt seregek sora éppen a hátország erős biztonságérzetét bizonyítja, és nem a megfélemlítettségét.

A magyar–besenyő viszony nyomai kizárólag egyetlen minőségben, fegyvertársi kapcsolatként tűnnek elénk a X. századból. A magyarok és a besenyők 917-ben a bolgárokhoz csatlakozva, 934 folyamán a bolgárok nélkül arattak győzelmet a bizánciak felett, míg végül 970-ben az orosz–bolgár–magyar–besenyő koalíció döntő vereséget szenvedett a Kelet-Római Császárságtól.⁶² A magyarok és a besenyők alkalomszerűen megnyilvánuló szövetségét két adalékkal lehet pontosabban körülírni. A Magyar Nagyfejedelemség hadi készségét már az is jól jellemzi, hogy a Bizánc ellen indított támadások ereje a besenyők távolmaradásakor sem lankadt: 943 tavasza például megint magyar harcosokat talált a birodalomban.⁶³ A következő forrásból értesülhetünk a magyar–besenyő szövetségben honos alá-főlérendeltségi helyzetről is. 934-ben aratott győzelemről Maszúdi, a kortárs muszlim szerző olyan leírást adott, amely méltán sorolható az íjlesztő népek taktikájáról készített legszemléletesebb csataképek közé. Azonban eddig csak a csapatmozgások megjelenítésére irányult a kutatók érdeklődése; arra nem, hogy melyik nép milyen rangú szerepet töltött be. Ehhez Maszúdit nagyon figyelmesen kell olvasni; őt a haditanács végétől idézem. „A besenyők királya ezt mondta: »Bízzatok rám a vezetést holnap korán reggel!« Ebbe bele is egyeztek. Mikor megvirradt, a besenyő király sok lovasosztagot rendelt a jobb szárny mellé, mindegyik osztag ezer lovas számolt, ugyanígy a balszárny mellé is. Mikor aztán felsorakoztak a csatasorok, a jobb szárny lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmentek a bal szárnyra. A bal szárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobb szárny lovasosztagai

⁶⁰ Révész László: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Miskolc, 1996. 203. o.

⁶¹ Moravcsik 1984. 36–37. o.

⁶² A forráshelyeket lásd: Moravcsik 1984. 61–64., 72., 77–79., 84–89. o. A vonatkozó esztendőkről a hadi krónikájára lásd: Kristó 1980. 248., 268–271., 298. o.; Bóna 2000. 62–64. o.

⁶³ Moravcsik 1984. 61., 85. o.

kiindultak. A nyilazás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék. Maga a turk jobb szárny, középhad és bal szárny azonban nem mozdult... Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak látták, hogy miként bomlanak fel soraik, s hogy hogyan tér rájuk vissza állandóan a nyílzápor, rendezetlen sorikkal támadásba mentek át, s az addig mozdulatlanul álló turk [fő]sereget rohanták meg. A [turk] lovasság utat is nyitott nekik. Utána azonban egyetlen hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának: a turkok ugyanis a nyílzápor után rendezett sorokban végrehajtott támadásukkal megszerezték a győzelmet.”⁶⁴ Jóllehet a besenyő „király” szavai az ő fővezérségét hirdetik, ám a hadmozdulatokból ennek ellenkezője világlik ki: a besenyők az első vonalban küzdenek, ami a steppei harckultúra elemi törvényszerűségei szerint alárendelt mivoltukra bizonyosság! Ezt egyébként maga Maszúdi is egyértelművé teszi, amikor a „turk” (magyar) főserreg nyílzáporának és fegyelmezett támadásának tulajdonít tényleges csatadöntő jelentőséget.⁶⁵ Amit a 900-as évekbeli magyar–besenyő viszonyról egyáltalán megtudhatunk, azok hadtörténeti tények, egyértelműen és egyöntetűen cáfolják Gábrriel klerikus értesülését. A magyarok kedélyállapotát beárnyékoló besenyő-fóbia nem egyszerűen időrendileg, hanem tartalmilag keltezhetetlen: nem találunk egyetlen olyan pillanatot sem a X. századból, amelyre érvényes. Ám ha ilyen besenyő erőhatalom a 890-es évektől kezdve sehol sem tapasztalható, akkor kik lehettek a legyekként sokasodó sasok?

Említettem, hogy Györffy Györgytől való az a bizonyosság igényével megfogalmazott feltételezés, amely szerint a krónikákba foglalt monda a fákról alászálló és a lábasszágot elragadó sasok – „besék” – képe a besenyő támadás emlékét tartotta fenn. Ezt Kristó Gyula etimológiailag megalapozottnak véli, mondván, hogy a régi magyar nyelv „bese” szava héját, sólymot, karvalyt, tehát ragadozó madarat jelölt, így idővel a besenyők neve ezt az alakot öltötte.⁶⁶ Való igaz, hogy az Ősgesta hagyatékát képező 26. krónikafejezetben a magyarok útja többek között a besenyők („Bessorum”) országán vezet át, de a megszámlálhatatlan sasokat („aquilas innumerabiles”)⁶⁷ író szerző a szövegbeli közelség ellenére láthatóan nem érzett késztetést e szójáték érzékeltetésére. Egyáltalán azt sem tudni, hogy járt-e a krónikás fejében a „bese” főnév akárha egyik jelentése is, amikor az „aquila” szót pergamenre vetette. Eleve követhetetlen a történet formálódása a szóhagyomány forrásvidékétől az Anjou-korba torkolló változatig. Hány kézen ment át a szöveg, amíg az 1300-as évek derekára elnyerte ma olvasható formáját? Hány rejtező írói egyéniség változtathatott a szavakon? Kristó Gyula egy korábbi könyvében teljes joggal hangsúlyozza, hogy a „Képes Krónikában három évszázad történeti írásbelisége torlódott egymásra.”⁶⁸ Akkor meg miért teszünk úgy, mintha ismernénk a monda eredeti magyar és legkorábbi latin nyelvű megszövegezését? A „bese” madárnév etimológiája ráadásul nemhogy a magyar–latin nyelvváltást nem bírja el, de a magyar nyelven belül

⁶⁴ HKÍF 55–56. o. (Czeglédy Károly és Kmoskó Mihály fordítása.)

⁶⁵ A változtatva önismétlő történelem érdekes példája, hogy besenyő segédcapatok a Magyar Nagyfejedelemség után a Magyar Királyság kötelékeiben is harcoltak. Az 1051-ből, 1116-ból és 1146-ból dokumentált esetekről lásd: Szabados György: A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007.) 482–489. o.

⁶⁶ Kristó 2002. 54. o.

⁶⁷ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 286. o.

⁶⁸ Kristó Gyula: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Budapest, 1977. 135. o.

sem építhető rá effajta súlyos elmélet: szótáraink 'egy bizonyos fajta ragadozó madár' értelemben írják körül a besét, ami a szlavóniai magyaroknál közelebből 'kánya' és 'varjú' jelentést öltött, és bár személynévként Árpád-korból, de köznévként csak a késő középkorból adatolt.⁶⁹ A bese(nyő) rajok megjelenítésére irányuló szófejtési kísérlet végül Harmatta János kivédhetetlen találatától hullott alá szárnyaszegetten. Számára is gyanús volt, hogy a „bese” szónak 'kánya, varjú' jelentése ismeretes, 'sas' értelemben nem használták. Azon kívül, mint hangsúlyozza, „arra is érdemes felfigyelni, hogy a történetben szereplő sasok le tudnak nyelni egy marhát vagy lovat is, márpedig erre még a legnagyobb sasfajták sem képesek. Ezek tehát nem valóságos, hanem mítikus sasok, amelyeket az ókori írók szívesen használtak fel népvándorlások elindítására. Csak elismeréssel lehet adózni a CHC [a krónikaszerkesztmény – Sz. Gy.] szerzőjének irodalmi műveltsége iránt, hogy felismerte az ókori írók griff-mítosztát, s azt némileg korszerűsített és keresztényesített formában felhasználta mint isteni eszközt a magyarok vándorlásának felgyorsítására.”⁷⁰ E finom filológiai ironiát az elbeszélés tartalmi jegyei is indokolják. Katona-Kiss Atilla szíves szóbeli közlése, hogy a cselekmény eme része a Kárpát-medencén belüli játszódik, márpedig ott besenyők nem tartózkodtak. Itt jegyzem meg, hogy a krónika maga különíti el határozottan a besenyők földjét a sasokétól. Továbbá érdemes a tágabb szöveggörnyezetre utalnom, mert azt még senki nem vizsgálta tüzetesen, hogy a magyarokat milyen útvonalon vezeti a monda. A Havasokon („Alpes”) átkelve először egy bizonyos tartományba („quandam provinciam”) jutnak, ahol a ragadozó madarak támadó sokaságában a beköltözést siettető isteni akarat ismerszik meg; ehhez képest a hegyekből három hónap alatt leereszkedve érnek Magyarország határait, tudniillik Erdélybe. A keletről jövő magyarságnak ilyenformán kétszer kell átkelnie a Kárpátokon ahhoz, hogy Erdélybe érkezzék – ami földrajzi képtelenség. Íme, ez az a pont, ahol a racionalizmusnak fejet kell hajtania a hagyomány mítikus gondolatvilága előtt és beismernie ez esetben az ész-alapú megközelíthetlenség tényét!

A magyarok bejövetelének írott kútfőkben megőrződött lenyomata az alábbiak szerint összegezzhető. A dolgozat elején hivatkozott szűkebb forráskör a menekülés kedvezőtlen képét festi, csakhogy az egymástól jószerevel független híradások tág összefüggései egy harcias nép szállásváltásáról és megtelepedéséről tanúskodnak. Az új hátország biztonságát és az új állam katonai erejét egyaránt jól jellemzi, hogy 907 helyállását leszámítva sokáig nem kényszerült védekezésre. Ehelyett évtizedeken keresztül vezetett hadakat, némelykor sok száz kilométer messzeségbe, némelykor egy-másfél évnél tovább időzve távol; mindez elképzelhetetlen lett volna megfelelően betanított és kellő mennyiségű lóállomány nélkül, illetőleg a külső és belső fenyegetettség árnyékában. A magyar katonai aktivitás nyomai a 800-as évek első felétől kezdve kelet-európai kútfőkben jelennek meg, ezekhez társulnak 862-től bizonyosan (839-től feltételezhetően) a nyugat-európai adatok. Az általunk ismert harci tevékenységek a 890-es évtized elejétől sűrűsödnek, csak a 930-as évektől kezdenek el ritkulni, de sorozatuk még így is 970-ig húzódott. Nem maradt egy nemzedéknyi pihenőidő sem arra, hogy a hadra fogható férfilakosság természetes úton regenerálódjék. Ez a sok évtizedes szakadatlan próbatétel még akkor is

⁶⁹ *Benkő Loránd* (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I. Budapest, 1967. 288. o.; *H. Lőrinczy Éva* (főszerk.): *Új magyar tájszótár* I. Budapest, 1979. 451. o.

⁷⁰ *Harmatta* 2001. 13. o.

nagy megterhelést jelentett az emberek (és a lovak) számára, ha nyilvánvaló, hogy messze nem az egész férfitársadalom állt fegyverben, s a Kárpát-medencében találtak közül szintén lehetett harcosokat csatasorba állítani. A IX–X. század fordulóján, a nem hadviselő többség Kárpát-medencébe költözése idején az idegen politikai alakulatokat ért támadások bámulatos sűrűséggel sorjázta (892, 894, 895, 898, 899–900, 900, 901, 902, 903, 904–905, 906, 908, 910). Csak e 20 év alatt 13 mozgósítást különíthetünk el, amelyek között a kisebb portyák és a nagy horderejű hadjáratok egyaránt előfordultak. A tömör adatsorból is kiviláglik a mozgásban levő Magyar Nagyfejedelemség biztonságérzete: nem kellett hátbatámadástól tartania keletről, a Kárpát-medencében kiépülő hatalomra pedig nem ellenségként tekintettek a régebbi lakosok (akikkel szervezettségük csekély mivolta dacára számolni kell, hiszen nem légyeres térbe érkeztek eleink).

A hadtörténeti szempontú újraértékelés két végletes minősítést zár ki. Sem a „honfoglalás” Anonymus által megfestett tablója nem állja meg a helyét, mivel a véres ütközésekben legyűrt, forrongó lakosságra nem építhető olyan szilárd háttér, mint amit a magyarok sorozatos katonai sikere eleve feltételez. Ám legalább ennyire tarthatatlan az „etelközi vész” rémképe a kivérzett-kifosztott magyarságról, mert ember és állat ilyen nagy mértékű megfogyatkozását elhinni lehetetlenség a szállásváltás előtt, alatt és után érzékelhető harci kedv és harci eredményesség láttán. Ráadásul, amint azt láttuk, az etelközi besenyő csapás, a mechanikusan sodró népvándorlási hullám és a ragadozó „besék” híradatait a bizonyító erőtlől részint önellentmondásuk, részint irodalmi toposzszerűségük fosztja meg.⁷¹ Álmos népe, erős etelközi állama sokáig gyűjtötte tapasztalatait erről a térségről, és ezek a tapasztalatok igen kedvezőek voltak: a folyókban és legelőkben bő, ugyanakkor magas hegyek természetes oltalma alatt álló terület földművelésre és állattartásra egyaránt alkalmasnak bizonyult; vonzerejét politikai szétagoltsága növelte. Mindezeknél fogva úgy vélem, hogy a Magyar Nagyfejedelemség évtizedek alatt felhalmozott ismeretei birtokában eltervezett tudatossággal szállta meg a Kárpát-medencét, és egyesítette hatalma alatt ezt a természeti kincsekben gazdag földet.

⁷¹ E három pontba szedett tanulság Harmatta János véleményét erősíti, aki szerint nincs semmi alapja annak, hogy a magyarság vándorlásában bármifajta szerepet is tulajdonítsunk a besenyőknek. *Harmatta* 2001. 14. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- Bóna* 2000. *Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században.* Budapest, 2000.
- Doberdói Breit* 1929. *Doberdói Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme.* I. rész. A honfoglalás. II. rész. Külföldi kalandozások a vezérek korában (898–970-ig). Budapest, 1929.
- Gombos* I–III. *Gombos, Albinus Franciscus: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I–III.* Budapestini, 1937–1938.
- Györffy* 1987. *Györffy György: Honfoglalás és megtelepedés.* In: *Székely György* (főszerk.): *Magyarország története.* I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest, 1987.² 577–650. o.
- Harmatta* 1998. *Harmatta János: A honfoglalás mai szemmel.* *Magyar Nyelv*, 94. (1998.) 129–151. o.
- Harmatta* 2001. *Harmatta János: A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja.* *Magyar Nyelv*, 97. (2001.) 1–14. o.
- HKÍF *Kristó Gyula* szerk.: *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szeged, 1995.
- Kristó* 1980. *Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* Budapest 1980.
- Kristó* 1995. *Kristó Gyula: A magyar állam megszületése.* Szeged, 1995.
- Kristó* 2002. *Kristó Gyula: A magyar honfoglalás (Valóság és hagyomány).* In: uő: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről.* Budapest, 2002. 45–55. o.
- Moravcsik* 1984. *Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984.
- Szabó* 1860. *Szabó Károly: Biborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve.* *Magyar Akadémiai Értesítő*, I. (1860.) 61–167. o.
- Szentpétery*, SS. Rer. Hung. *Szentpétery, Emericus: Scriptorum Rerum Hungaricarum I–II.* Budapestini, 1937–1938.

György Szabados

REVALUATING THE HUNGARIAN CONQUEST OF THE CARPATHIAN BASIN
FROM A MILITARY HISTORY POINT OF VIEW

Summary

The moving of the first Hungarian state, the Hungarian Grand Duchy, from Etelköz to the Carpathian Basin is a much debated issue of historical research. One of the important questions is if it was a deliberate move or a flight of an exsanguine community. Some evidence suggest a panicked flight, but archaeological finds show no sign of a catastrophe. Aiming to avoid the methodological mistake of circular argumentation among the different types of sources, the present study gives a military history revaluation of the broader relations of the moving, solely with the help of written sources.

The beginning of the arrival, characterized by vivid military activities, has traditionally been put to 895. The fact that between 892 and 910 thirteen mobilizations can be discerned, and only one of them, the victory in 907 in the battle at Pozsony (Bratislava), being defensive proves the self-assurance of the still-moving Hungarian Grand Duchy. It is important to note that the settlers were able to recruit several thousand soldiers apart from their defence needs. These soldiers were dispensable for as long as two years (899–900), and had properly trained horses in sufficient number. These lead to the assumption that the previous inhabitants, mainly Avars, did not exert resistance against the newly arrived, and on the other hand, Árpád's people had no Pecheneg attack to fear.

The revaluation from a military history viewpoint excludes two extreme labellings. Anonymus's description of the Hungarian Conquest does not bear closer examination, for no solid hinterland can be built on agitated people suppressed by arms; nor is Constantine Porphyrogenitus's interpretation of the exsanguined Hungarians defensible, for it is impossible to imagine the great loss of men and animal when we look at the fighting spirit and efficiency before, during and after the move. Consequently, the Hungarian Grand Duchy, gathering information through decades, occupied and united the Carpathian Basin according to plan.

György Szabados

RECONSIDERATION DE L'ARRIVEE DES HONGROIS DANS LE BASSIN DES CARPATES
DU POINT DE VUE DE L'HISTOIRE MILITAIRE

Résumé

La migration des habitants du Grand-duché hongrois, premier État hongrois, depuis Etelköz au Bassin des Carpates est un sujet très controversé des recherches historiques. L'une des questions importantes est de savoir s'il s'agit d'une immigration consciente ou de la fuite d'une communauté exsangue. Certaines données laissent supposer un sauve-qui-peut, mais les trouvailles archéologiques ne portent pas la trace d'une catastrophe éventuelle. En vue d'éviter l'erreur méthodologique de l'argumentation circulaire entre les différents groupes de source, la présente étude reconsidère le contexte élargi de la migration du point de vue de l'histoire militaire et ce, exclusivement sur la base des sources écrites.

On a l'habitude de considérer que l'arrivée a commencé en 895 et était accompagnée d'actions militaires intenses. Le fait que 13 mobilisations distinctes ont eu lieu entre 892 et 910 et que parmi elles, seule la bataille victorieuse de Pozsony de 907 présente un caractère défensif, prouve que le Grand-duché hongrois en mouvement se sentait en sécurité. Il est à noter que le peuple en voie

d'établissement fut capable de lever, en plus de ses propres besoins de défense, plusieurs milliers de soldats avec des chevaux bien dressés et en nombre suffisant dont il pouvait se passer pendant deux ans (899–900). Cela montre deux choses: premièrement les populations locales, surtout des Avars, ne s'opposaient pas aux nouveaux arrivés et deuxièmement le peuple d'Árpád ne devait craindre aucune attaque de la part des Petchenègues.

La reconsidération du point de vue de l'histoire militaire exclut deux appréciations excessives. Le tableau d'Anonymus sur la «conquête du pays» ne correspond pas à la réalité, puisque les populations locales rebelles et combattues avec des armes n'auraient pas pu constituer un arrière-pays solide. En même temps, le récit sur les Hongrois exsangues de Constantin né dans la pourpre est tout aussi inacceptable, car vu la combativité et l'efficacité des Hongrois dans les batailles avant et pendant la migration, il est impossible de croire à la diminution massive des humains et des animaux. Par conséquent, le Grand-duché hongrois, fort de ses connaissances accumulées depuis des décennies, a occupé et unifié le Bassin des Carpates de manière consciente et planifiée.

György Szabados

NEUBEWERTUNG DER EINWANDERUNG DER UNGARN
AUS MILITÄRGESCHICHTLICHER SICHT

Resumee

Die Änderung der Unterkunft des ersten ungarischen Staates, des Großfürstentums Ungarn, vom Etelköz („Land zwischen den Flüssen“) in das Karpatenbecken ist ein viel umstrittener Gegenstand der historischen Forschungen. Eine wichtige Frage ist, ob es sich hierbei um eine bewusste Einwanderung, oder die hierher führende Flucht einer ausgebluteten Menschengemeinschaft handelt. Aus bestimmten Angaben kristallisiert sich das Bild einer kopflosen Flucht heraus, an den archäologischen Funden finden wir jedoch keinerlei Spuren dieser eventuellen Katastrophe. Die vorliegende Studie führt die Neubewertung der weiter gefassten Zusammenhänge der Änderung der Unterkunft aus militärgeschichtlicher Sicht ausschließlich auf Grund der Schriftquellen durch, um den methodologischen Fehler der Argumentierung im Kreis zwischen den verschiedenen Quellengruppen zu vermeiden.

Den Beginn der Einwanderung verbindet man im Allgemeinen mit dem Jahr 895, was mit einer großen militärischen Aktivität einherging. Die Tatsache, dass zwischen 892 und 910 insgesamt 13 Mobilmachungen abgegrenzt werden können, von denen lediglich die siegreiche Schlacht von Pozsony (Pressburg) Verteidigungscharakter hatte, belegt das Sicherheitsgefühl des sich in Bewegung befindlichen Großfürstentum Ungarns. Ein bedeutender Umstand ist, dass das gerade sesshaft werdende Volk über seine eigenen Verteidigungsbedürfnisse hinaus mehrere Tausend Soldaten aufstellen konnte, die bis zu zwei Jahren (899–900) verzichtbar waren und über einen entsprechend großen und entsprechend dressierten Pferdebestand verfügten. Dies weist darauf hin, dass die vor Ort vorgefundene, größtenteils awarische Bevölkerung den Einwanderern keinen Widerstand leistete, andererseits auch darauf, dass des Volks Árpáds keinen Angriff seitens der Petschenegen fürchten musste.

Die Neubewertung aus militärgeschichtlicher Sicht schließt zwei extreme Qualifizierungen aus. Weder das von Anonymus aufgestellte Tableau der „Landnahme,“ noch der Bericht von Konstantin Porphyrogenetos über das ausgeblutete Ungarnum hält dem Beweis stand. Ersterer deshalb, weil auf einer mit Waffen niedergeschlagenen, unruhigen Bevölkerung kein stabiles Hinterland aufgebaut werden kann, und Letztere deshalb, weil es angesichts der Kampflost und des Kampferfolgs vor, während und nach der Änderung der Unterkunft nicht vorstellbar ist, dass Mensch und Tier in solch einem Maße dezimiert worden waren. Das Großfürstentum Ungarn besetzte also das Karpatenbecken in Besitz seiner Jahrzehnte hindurch angehäuften Kenntnisse mit planmäßiger Bewusstheit und vereinheitlichte es unter seiner Vormacht.

Дьёрдь Сабадош

ПРОИЗВЕДЕННАЯ С ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО АСПЕКТА НОВАЯ ОЦЕНКА ПРИХОДА
ВЕНГРОВ НА СВОЮ ТЕПЕРЕШНЮЮ ТЕРРИТОРИЮ

Резюме

Многоспорным предметом исторических исследований является перемена места расположения первого венгерского государства – Венгерского Великого Княжества, переход его из междуречья Днестра-Днепра в Карпатский бассейн. Одним из важных вопросов является тот, что идет ли речь о сознательном переселении венгров или о бегстве обескровленного человеческого племени. По некоторым данным создается картина безоглядного бегства целого народа, но на основании археологических данных ни о какой возможной катастрофе нельзя сделать вывод. Настоящее исследование на основании письменных исторических пасмятников во избежание круговой методической аргументации при сопоставлении различных групп источников дает новую оценку (с военно-исторического аспекта) более широких взаимозависимостей этой перемены места поселения.

Начало прихода венгров обычно связывают с 895 годом, что совершалось при большой военной активности. Следует отметить тот факт, что в период между 892 и 910 годом можно обособить 13 мобилизаций, и среди них лишь победная битва при Пожонь (Братислава) в 907 году носила оборонительный характер. Пребывавшее в движении Великое Венгерское Княжество подтверждает чувство его уверенности в себе. Важным обстоятельством является тот факт, что только что поселившийся народ помимо своих собственных оборонительных потребностей сумел поставить под ружье большое количество солдат, соответственно обученных и обладавших необходимой численностью лошадей, без которых можно было бы обойтись еще хотя бы два года (899–900). Этот факт указывает на то, что пребывавшее на этом месте, в основном аварское население не проявило сопротивления новым пришельцам, а также и на то, что народу Арпада не нужно было бояться никакого нападения печенегов.

Эта новая переоценка, сделанная с военно-исторического аспекта, исключает две крайних категоризации. Не находит подтверждения ни таблица Анонимуса об „обретении родины”, ибо с поверженным силой оружия бунтующим населением невозможно построить стабильного тыла, но по крайней мере не столько же не находит подтверждения сказание рожденного в пурпуре Константина об обескровленных венграх, ибо невозможно поверить в такие громадные потери людей и животных при виде боевого духа и боевых успехов войск перед занятием новой территории, в период ее занятия и после того. Следовательно Венгерское Великое Княжество, обладая боевым опытом и знаниями, накопленным в течение десятилетий, с заведомо преднамеренной сознательностью оккупировало и объединило под своей властью Карпатский бассейн.